TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINI KREDITLASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Xasanova Lola Mamasharifovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklari tomonidan kichik biznes subyektlarini kreditlash mexanizmining ariza qabul qilishdan boshlab kreditni qaytarishgacha bo‘lgan bosqichlari tahlil qilinadi. Axborot nomutanosibligi, garov ta’minoti, kredit qiymati va monitoring xarajatlari bilan bog‘liq cheklovlarni kamaytirish uchun pul oqimiga asoslangan baholash, muqobil ma’lumotlar, portfel kafolati, riskka mos narxlash va erta ogohlantirish tizimidan iborat takomillashtirilgan mexanizm taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, kreditlash mexanizmi, pul oqimi, kredit skoringi, kredit kafolati, riskka mos narxlash, erta ogohlantirish

Kirish

Kichik biznesning kreditga ehtiyoji odatda aylanma mablag‘, uskuna xaridi, ishlab chiqarishni kengaytirish va mavsumiy xarajatlarni moliyalashtirish bilan bog‘liq. Bank nuqtayi nazaridan esa kichik kreditlarning tahlil va monitoring xarajati kredit summasiga nisbatan yuqori, moliyaviy hisobotlar sifati turlicha va likvid garov yetarli bo‘lmasligi mumkin. Natijada iqtisodiy jihatdan istiqbolli loyiha faqat hujjatlar to‘plami yoki garov qiymati talabga mos kelmagani uchun moliyalashtirilmasligi ehtimoli paydo bo‘ladi. Kreditlash mexanizmini takomillashtirishning vazifasi kredit intizomini susaytirish emas, balki qaror uchun axborotni yaxshilash va riskni to‘g‘ri taqsimlashdir.

O‘zbekistonda kichik va o‘rta tadbirkorlik subyektlari hamda aholiga tadbirkorlik maqsadlari uchun 2024 yilda 538 538 ta kredit ajratilib, ularning jami summasi 92,4 trillion so‘mni tashkil etgan [2]. Shundan yuridik shaxslarga 68,9 trillion so‘m, yakka tartibdagi tadbirkorlarga 17,2 trillion so‘m va aholiga tadbirkorlik faoliyati uchun 6,3 trillion so‘m yo‘naltirilgan. Ushbu hajm kreditlashning iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatadi, biroq ajratilgan kredit soni va summasi mexanizmning sifatini to‘liq ifodalamaydi. Qamrov, qo‘shimcha yaratilgan savdo va ish o‘rni, qaytish sifati hamda birinchi marta kredit olgan korxonalar ulushi ham baholanishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda kredit jarayonini bosqichma-bosqich tahlil qilish, xalqaro tajribani qiyoslash, kredit riskini omillar bo‘yicha guruhlash va natijadorlik ko‘rsatkichlarini shakllantirish usullari qo‘llanildi. Markaziy bank statistikasi, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash dasturlari, Jahon bankining kredit kafolatlari tamoyillari, IFC va OECD

materiallari asosida amaldagi mexanizmning ariza, baholash, qaror, ta’minot, ajratish va monitoring bosqichlari o‘rganildi.

Tahlil va natijalar

Amaldagi jarayonda hujjatlar ro‘yxati mahsulot va bank bo‘yicha farqlanishi, boshqa davlat organlarida mavjud ma’lumotlar qayta so‘ralishi va qaror mezonlarining mijoz uchun yetarli tushuntirilmasligi tranzaksiya xarajatini oshiradi. 2024 yildan “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” dasturida ariza, kredit shartnomasi va monitoring jarayonlarini Biznes portal orqali yuritish, idoralarda mavjud ma’lumotlarni elektron hamkorlik orqali olish va qo‘shimcha hujjat talab qilmaslik nazarda tutilgan [9]. Ushbu yondashuv banklarning oddiy tijorat mahsulotlariga ham tatbiq etilsa, kredit olish vaqti va hujjat tayyorlash xarajati kamayadi.

Takomillashtirilgan mexanizmda mijoz segmentatsiyasi birinchi bosqich bo‘lishi kerak. Yangi tashkil etilgan korxona, barqaror tushumga ega savdo subyekti, mavsumiy qishloq xo‘jaligi yetkazib beruvchisi va eksportchi bir xil model bilan baholanmaydi. Har bir segment uchun ma’lumotlar to‘plami, risk omillari, kredit muddati va monitoring belgisi oldindan belgilanadi. Segmentatsiya bankka jarayonni standartlashtirish, mijozga esa qaysi mahsulot va talablar mosligini tushunish imkonini beradi.

Ikkinchi bosqichda qarz oluvchining pul oqimi markaziy mezonga aylantiriladi. Bank hisobvaraqlari aylanmasi, soliq tushumlari, elektron hisob-fakturalar, terminal tushumi, yetkazib beruvchi va xaridorlar bilan hisob-kitoblar korxonaning real qarz xizmat ko‘rsatish qobiliyatini ko‘rsatadi. Bunda mavsumiylik, tushumning bir xaridorga bog‘liqligi, valyuta riski va xarajatlarning o‘zgaruvchanligi stress-senariyda tekshiriladi. Garov ikkilamchi qaytarish manbai bo‘lib qoladi, kredit qarori esa birlamchi pul oqimiga tayanadi.

Uchinchi bosqichda kredit skoringi va ekspert tahlili birlashtiriladi. Kichik summali va standart mahsulotlarda avtomatlashtirilgan model tez qaror beradi. Model chegarasiga yaqin yoki murakkab loyihalarda kredit mutaxassisi biznes modeli, rahbariyat tajribasi, bozor va shartnomalarni baholaydi. Modelning aniqligi defoltlar, rad etilgan arizalarning keyingi holati va segmentlar kesimidagi xatolar asosida muntazam tekshiriladi. Avtomatik rad javobi mijozga asosiy sabab va ma’lumotni tuzatish yo‘lini tushuntirishi kerak.

To‘rtinchi bosqichda ta’minot vositalari kengaytiriladi. Ko‘char mulk, tovar zaxiralari, uskunalar, debitorlik qarzi, kelajak tushumi, sug‘urta va kafolat kombinatsiyasi ko‘chmas mulkka haddan tashqari bog‘liqlikni kamaytiradi. Qisman kredit kafolati bank va kafolat beruvchi o‘rtasida riskni bo‘lishadi. Jahon banki tamoyillariga ko‘ra, kafolat qisman bo‘lishi, aniq maqsadli segmentni qamrab olishi, riskka asoslangan narxga ega bo‘lishi va da’volarni ko‘rib chiqish jarayoni shaffof bo‘lishi lozim [5].

Oltinchi bosqich monitoringni hujjat tekshiruvidan erta ogohlantirish tizimiga o‘tkazishdir. Hisobvaraq tushumining kamayishi, soliq qarzining paydo bo‘lishi, qaytarilgan to‘lovlar, debitorlikning cho‘zilishi, asosiy xaridor yo‘qolishi va valyuta pozitsiyasining keskin o‘zgarishi avtomatik signal bo‘lishi mumkin. Signal kreditni darhol muammoli deb tasniflash uchun emas, mijoz bilan erta suhbat boshlash va

tuzatish choralarini kelishish uchun ishlatiladi. Vaqtida restrukturizatsiya qilish iqtisodiy jihatdan hayotiy biznesni saqlab qoladi va bank zararini kamaytiradi.

Takomillashtirilgan kreditlash mexanizmining bosqichlari

Bosqich	Asosiy vosita	Kutiladigan natija
Segmentatsiya	Biznes turi va hayot sikli	Mos mahsulot va talab
Baholash	Pul oqimi va muqobil ma’lumot	Garovga qaramlikning kamayishi
Qaror	Skoring va ekspert tahlili	Tez va izohlanadigan qaror
Ta’minot	Ko‘char mulk va qisman kafolat	Qamrovning kengayishi
Narxlash	Riskka mos stavka	Adolatli risk taqsimoti
Monitoring	Erta ogohlantirish	Muammolarni oldindan bartaraf etish

Xulosa va takliflar

Kichik biznes kreditlash mexanizmini takomillashtirish kredit talablarini soddalashtirish bilangina cheklanmaydi. Asosiy o‘zgarish qarorni garov va hujjatlar sonidan korxonaning pul oqimi, biznes barqarorligi va riskni qoplash vositalariga o‘tkazishdan iborat.

Quyidagilar taklif etiladi: 1) kichik biznesni faoliyat turi va rivojlanish bosqichi bo‘yicha segmentlash; 2) davlat axborot tizimlaridagi ma’lumotlarni mijoz roziligi asosida avtomatik olish; 3) pul oqimiga asoslangan skoring va stress-testni joriy etish; 4) ko‘char mulk, debitorlik va kafolatlarni birlashtirgan ta’minot paketlarini kengaytirish; 5) qisman kafolatlarda qo‘shimcha moliyalashtirish va moliyaviy barqarorlik mezonlarini qo‘llash; 6) erta ogohlantirish va profilaktik restrukturizatsiya jarayonini standartlashtirish; 7) kreditlash natijasini qamrov, qaytish sifati, savdo va bandlik orqali baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2025 yil uchun yillik hisobot. Toshkent, 2026. https://cbu.uz/uz/publications/annual-report/

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Statistik byulleten, 2025 yil. https://cbu.uz/uz/statistics/

3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Kichik biznes va tadbirkorlik bo‘yicha rasmiy statistika. https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2

4. World Bank. Good Practices for Financial Consumer Protection. Washington, DC, 2017.

5. World Bank and FIRST Initiative. Principles for Public Credit Guarantee Schemes for SMEs. Washington, DC, 2015.

6. IFC. MSME Banking in the Digital Era. Washington, DC, 2025.

7. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs Scoreboard 2025 Highlights. OECD Publishing, Paris, 2025.

8. G20 Global Partnership for Financial Inclusion. Action Plan for MSME Financing. 2025.

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 20 yanvardagi 37-son qarori. Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash kompleks dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 14 sentabrdagi PQ-306-son qarori. Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida.